
IVRIS WORKING PAPERS

ÚVAHY NAD NEREGULÉRNÍ MIGRACÍ SE ZAMĚŘENÍM NA UKRAJINSKOU MIGRACI V ČESKU

2007

Michal Nekorjak

č. 07/01

Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Text prošel recenzním řízením.

Tento text byl zároveň uveřejněn na www.migraceonline.cz

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021622408

Reprodukce a integrace společnosti

ISSN 1802 - 0062

Copyright © **Michal Nekorjak 2007**

Tento text může být citován ve shodě s obvyklými akademickými pravidly. Je možné jej stáhnout pro vlastní osobní potřebu. Tento text nesmí být publikován na jiném místě bez výslovného svolení autora.

Pokud bude tento text kopírován, je nutné uvést tuto poznámku o copyrightu. Text nesmí být žádným způsobem využíván pro komerční účely či nabytí zisku.

ÚVAHY NAD NEREGULÉRNÍ MIGRACÍ SE ZAMĚŘENÍM NA UKRAJINSKOU MIGRACI V ČESKU

MICHAL NEKORJAK

INSTITUT PRO VÝZKUM INTEGRACE A REPRODUKCE
SPOLEČNOST

ABSTRACT

The article deals with the issue of irregular migration. First of all it presents basic conceptual problems related to the use of the term illegal immigrant and stigmatization of the subjects of the discourse of illegal migration. Further, the text is focused on practical action of the most numerous group of third countries foreigners in the Czech Republic – Ukrainians. After a brief summary of existing statistics and its reflection, irregular strategies of Ukrainian immigrants are presented. The description of their practices is coupled with basic explanation of the motives of immigrants for their choice of irregular strategies. In the last part of the text the example of the USA is being used to present some unintended consequences of restrictive policy aimed against irregular migration that may be regarded as an inspiration for discussion in the Czech context.

Keywords:

international migration, Ukrainians, irregular migration

Nekorjak, Michal 2007 „Úvahy nad neregulární migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku“ IVRIS Working papers [online] Dostupný z: <http://ivris.fss.muni.cz/workingpapers/index.php?page=cislawp&id=2>

KONTAKT NA AUTORA

nekorjak@fss.muni.cz

ÚVAHY NAD NEREGULÉRNÍ MIGRACÍ SE ZAMĚŘENÍM NA UKRAJINSKOU MIGRACI V ČESKU

Nelegální migrace bývá označována za společenský problém. Ať už sociologie má nebo nemá být „servisní“ vědou, která reaguje na společenskou či politickou poptávku po řešení těchto problémů, měla by se ptát na to, kdo a proč definuje tyto problémy a v jakém smyslu jsou určité jevy takto označeny. Proto začnu reflexí pojmu nelegální migrace. V další části se budu zabývat konkrétním popisem strategií jedné skupiny imigrantů, kterých se téma týká. V závěru článku se vrátím z konkrétní na obecnější rovinu, protože považuji za důležité zmínit některé nezamýšlené důsledky restriktivních politik, které mají zabránit státem nekontrolovanému příchodu a pobytu cizinců.

1. ZÁKLADNÍ KONCEPČNÍ PROBLÉMY

Z hlediska sociologie v úvahách o neregulární migraci existují dva základní spolu související koncepční problémy. První se týká běžně užívaných pojmů *nelegální* migrace/imigrant, který považuji za vhodnější nahradit termínem neregulární. Druhý problém se týká toho, co (respektive koho a jak) tyto pojmy označují, protože jejich zpolitizovanost a hodnotová zatíženost si zaslouží reflexi.

1.1 Nelegální versus neregulární imigrant

Hlavním definičním rámcem vymezujícím tzv. nelegálního imigranta je zákon. V diskurzech vedených o nelegální/neregulární migraci je třeba mít stále na paměti, že je to formální, právní vymezení, které definuje tyto sociální aktéry. Nejedná se tedy primárně o sociologickou kategorii, a jak ukazuje například Düvell

(2006), je to spíše kategorie politická. Využívá se poměrně krátkou dobu, prakticky až od šedesátých let. V jednotlivých zemích se tento pojem začal užívat spolu s uplatňováním restriktivních politik vůči přistěhovalcům. Opravdový boom zažil během devadesátých let, která jsou spojena s dalším zaváděním opatření spojených s obavami z nekontrolovatelné migrace po rozpadu bipolárního světového řádu. Politický (a hodnotící) kontext, ve kterém je termín nelegální migrace/imigrant používán, se stal důvodem pro jeho kritickou reflexi. V zahraniční odborné literatuře proto bývají používány vhodnější méně zpolitizované a hodnotící pojmy. To je důvod, proč budu používat do českého jazyka dobře přeložitelný pojem *irregular* – tedy neregulární.

1.2 Problém stigmatizace neregulárních migrantů

Současný diskurs vedený o neregulární migraci má dva vzájemně související aspekty. Zaprvé, neregulární migrace je většinou chápána jako problém, respektive jako ohrožení zájmů přijímající společnosti. Na imigranty, kterých se týká, se tak „přilepuje“ negativní nálepka. Praktická opatření a diskursy vedené o neregulární migraci částečně začleňují imigranty do nelegálního/kriminálního prostředí, a to jak fakticky, tak na symbolické rovině. Proto se dá hovořit o kriminalizaci neregulární migrace (Düvell 2006). Ta má minimálně tři roviny:

a) v současnosti se běžně postihuje jednání, které v minulosti postihováno nebylo;

b) porušování zákonů pracovními migranty je motivováno cíly nekriminální povahy (začlenění na trh práce), ale někdy se překrývá s jednáním kriminálních živlů, jejichž motivy jsou odlišné – jde například o nelegální přechod hranic či pozměňování dokumentů;

c) spojování neregulární migrace se sociální patologií má částečně objektivní oporu v realitě, protože je to prostředí, kde skutečně také dochází ke kriminálním činům (vydírání, obchod s lidmi, aktivity organizovaného zločinu atd.). Imigranti navíc využívají některých služeb kriminálních skupin, aby se dostali přes bariéry

regulující migraci (například organizování přechodu hranic, vybavení dokumentů).

Zadruhé, přijímaná opatření a diskurs vedený o neregulární migraci se týkají specificky vymezeného okruhu subjektů. Tak, jak se mění politické a hospodářské vazby mezi zeměmi a s tím související regulační opatření, tak se také proměňuje diskurs o nelegální migraci, ze kterého mizí nebo v něm naopak přibývají občané různých zemí. Například není obvyklé v Česku uvažovat o Němcích jako o neregulárních migrantech, naopak o občanech středoasijských post-sovětských republik je to spíše představitelné - viz například projekt Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) zaměřený na občany Gruzie (IOM 2003). Přesto statistická data v roce realizace projektu (2005) registrovala více přestupků na straně občanů Německa (Cizinci v ČR 2006).

Proměnlivost diskursu vztahujícího se k neregulární migraci, jeho politická (historická) podmíněnost a nestálost skupin, kterých se týká, nás vede k závěru, že problematika neregulární migrace by neměla být a priori nahlížena psychologizující optikou individuálních selhání jednotlivých imigrantů nebo etnizující optikou selhání celých imigrantských skupin v souvislosti s jejich kulturní odlišností. Statut imigranta by neměl být vnímán jako osobnostní nebo kulturní (či etnický) atribut, byť kulturně-sociální a individuální vlivy (respektive habitus) nelze zcela přehlížet. Přesnější je chápat (ne)regulérnost postavení jako státem definovanou *sociální pozici*, která může být více nebo méně obtížněji změněna v závislosti na objektivních podmínkách a na zdrojích imigrantů. Imigranti fakticky svůj statut svým praktickým jednáním někdy pozmění, takže v individuálních biografiích přistěhovalců lze nalézt (dokonce i opakované) vystřídání období regulárního a neregulárního pobytu. Změny může nastolit i stát redefinicí právního rámce, který určuje co je a co není legální, takže například po zavedení regularizačních programů nebo - naopak po zavedení přísných podmínek pro vstup a pobyt imigrantů - dochází k přesunům velkého množství lidí mezi těmito sociálními pozicemi. Neregulární imigrant je tedy sociální aktér, který v danou chvíli zaujímá určitou právně definovanou pozici, která ale pro něho není určujícím definičním atributem jako celistvé lidské bytosti, byť jeho jednání je problémovým

statutem bezprostředně ovlivněno.

Kvantitativní výzkum by měl odpovědět na to, zda tyto právně vymezené pozice budou s určitou mírou pravděpodobnosti obsazovány sociálními aktéry se specifickými socio-demografickými charakteristikami: zda bude souviset regulérnost pobytu například s věkem imigranta, s jeho pohlavím, vzděláním, znalostí jazyka, kvalitou sociálních sítí atd. Podle Chiswicka (1988: 104) mají neregulérní imigranti v USA v průměru nižší vzdělání než regulérní imigranti ze stejné země původu. Podobný závěr učinili i Massey a Bartley (2005) v případě mexických přistěhovalců ve Spojených státech, i Glytsos (2005: 824) na základě analýzy bulharských imigrantů v Řecku. Na druhou stranu Massey a Bartley (2005: 475) uvádějí, že polovina rodin mexických imigrantů má ve Spojených státech členy smíšeného neregulérního i regulérního statusu. Tento fakt je možno interpretovat různými způsoby, každopádně však oslabuje přímou souvislost mezi neregulérním statutem imigranta a jeho socioekonomickou pozicí v zemi původu. Dané zjištění konvenuje s výše zmíněným závěrem: že (ne)regulérnost statutu imigrantů není neměnnou kategorií, ale je více nebo méně otevřenou pozicí, která může být měněna, a to na základě celé řady důvodů. Glytsos na případě imigrantů v Řecku poukazuje na další podstatný aspekt: (ne)regulérnost statutu má souvislost i s integračními strategiemi imigrantů. Ti, kteří plánují pouze dočasné setrvání v Řecku, volí spíše neregulérní pobyt.

Data podobného typu v Česku stále ještě chybí, a do doby, než se je podaří shromáždit, bude debata o neregulérní migraci pouze polovičatá. Objektivně lze pochopit pouze „herní pole“, ve kterém se imigranti pohybují a jež je vymezeno především strukturálními podmínkami pracovního trhu, legislativou a praktickým jednáním ostatních aktérů (zaměstnavatelé, úředníci, policie). Dále lze popsat i interpretovat jednotlivé typy neregulérních strategií, nedokážeme však jinak než spekulativně uchopit logiku, podle které imigranti jednotlivé strategie volí v souvislosti se svými zdroji, tedy se svým socioekonomickým statutem.

2. Shrnutí statistik o neregulární migraci

Počet neregulárních imigrantů v Česku není znám a veřejně prezentovaná čísla jsou jen expertními odhady. Rozptyl, který je udáván v případě Ukrajinců, je velký: od padesáti do sto padesáti až dvou set tisíc (například Zpráva 2004, Keryk 2004, Drbohlav 2003, Labor Migration 2006). Jediný závěr, který lze učinit, je jen banální konstatování: počet ilegálně pobývajících imigrantů v Česku je vysoký. Na druhou stranu ani ve Spojených státech, v zemi kde se migrace studuje již dlouhodobě, není počet neregulárních imigrantů přesně znám, i když metodika odhadů je propracovaná a oficiálně prezentovaná čísla tudíž budí větší důvěru (Espenshade 1995, Massey a Capoferro 2004, Heckmann, Friedrich 2004). Je zřejmé, že nedostatek dat, obtížnost jejich získávání a jejich spolehlivost je obecný problém. Jak k tomu poznamenává Chiswick:

„Je obtížné provést výzkum o demografických a ekonomických charakteristikách populace, která má motivaci vyhnout se odhalení, nejen kontrolními úřady, ale také výzkumníky provádějící dotazníkové šetření. Důsledkem je, že poznatky o populaci ilegálních imigrantů jsou založeny především na případových studiích vybraných segmentů této populace.“ (Chiswick 1988: 105)

Určitou představu o situaci v Česku nám dávají existující statistiky mapující počty zadržených cizinců s neplatnými doklady či pokusy o nelegální přechody státních hranic (viz Cizinci v ČR 2006). V roce 2005 bylo na hranicích zadrženo 4700 cizinců, dalších 9800 osob bylo zadrženo ve vnitrozemí. Občané Ukrajiny patří po občanech Ruska ke druhé nejpočetnější skupině migrantů, jež byla na hranicích zadržena. V minulém roce to bylo celkem v šesti stech případech, což představuje 13 % z celkového počtu. Větší počet případů se týká zadržených imigrantů ve vnitrozemí, kde bylo v roce 2005 zaznamenáno 9800 případů cizinců bez potřebných dokumentů. Ukrajinci porušovali tato pravidla nejčastěji: podílí se na 70 % všech zaznamenaných přestupků (tamtéž).

3. Strategie sociálních aktérů na příkladě ukrajinské migrace do České republiky

Tato část textu se zaměřuje na konkrétní typy jednání imigrantů, které jsou platnými zákony definovány jako nelegální. Především, že vycházím z pohledu, který považuje za samozřejmost vzájemnou souvislost mezi jednáním konkrétních lidí a vnějšími (strukturálními) podmínkami, ve kterých se jejich jednání realizuje. V tomto smyslu nevidím jednání sociálních aktérů ani jako zcela svobodné, ani jako zcela podřízené vnějším tlakům, protože taková dichotomie je uměle vytvořená (v českém jazyce viz Bourdieu 1998, Wacquant 2002). V tomto článku však není prostor k podrobnějšímu rozboru sociálně strukturálních podmínek, i když v textu na jejich vliv průběžně upozorňuji, protože v jednání aktérů jsou přítomné. Odkazuji zejména na právní normy, ale v úvahu je třeba brát i praktické jednání ostatních sociálních aktérů (podnikatelé, úředníci, policisté), segmentaci pracovního trhu (Piore 1979), existenci stínové ekonomiky jako takové (Fassmann 2006), instituci národního občanského státu, systém uspořádání mezinárodních vztahů mezi těmito státy, jejich globální ekonomické vztahy a s nimi spojený pohyb zboží a lidí. Prezentované strategie by tak neměly být chápány jako imigranty generované typy jednání, které jsou nezávisle utvořeny na sociálních a právních kontextech, v nichž se uplatňují.

Dále je třeba poznamenat, že předkládaný přehled strategií není nutně kompletní, což je dáno i charakterem tématu. Navíc vycházím z výzkumu, který nebyl původně zaměřený na problém neregulární migrace, ale na pracovní migraci z Ukrajiny jako takovou. Partnery v rozhovorech byly kromě imigrantů i státní úředníci a podnikatelé. Data byla sbírána v průběhu let 2003-2007.

Strategie neregulární migrace lze rozdělit do dvou skupin. Nejdříve se zaměřím na problém nelegálního překročení hranic a poté na strategie, které se týkají samotného pobytu v Česku.

3.1 Strategie zaměřené na překročení hranic

Ilegální přechod hranic může být realizován různým způsobem založeným na individuálním jednání, přes nákup jednorázových služeb až po vysoce

organizované převádění zajišťující neregulární migrace od náboru zájemců až po jejich zaměstnávání (Heckmann 2004: 1111). Stejné trendy se uplatňují i v prostředí neregulární migrace v Česku. V případě ukrajinské migrace se setkáváme především s uplácením a s upravováním osobních údajů v dokumentech¹.

Uplácení policistů na hraničních přechodech není výjimečný jev. Sumy nebývají vysoké - od několika stovek do tisíce korun. Uplácení bývá organizované i individualizované. Organizované uplácení je oboustranně bezpečnější, protože imigrant nevyjednává sám, ale zapojuje se do již ustavených vztahů mezi korumpovaným policistou a prostředníkem. Prostředníkem bývá většinou řidič (přepravující větší počet lidí), který se transportem imigrantů do Česka živí. Organizace uplácení však může být i vícestupňová a skutečným organizátorem pak bývá ukrajinský zprostředkovatel práce, který má zájem na dovozu (i odvozu) zaměstnanců. Angažovat do korupce velký počet policistů je riskantní, proto je výhodnější podplácet pouze vybranou osobu (osoby) a převozy realizovat během jeho směny. Rozšířené je podle mých poznatků také uplácení zejména při odjezdu z České republiky. Je známo, že řada imigrantů překračuje povolenou dobu pobytu, a korupcí se chtějí vyhnout sankcím, jež jim po určitý čas návrat do Česka znemožňuje.

Falšování pasů bývá využíváno právě v případě, kdy je imigrant za porušování pobytového režimu sankcionován zákazem vstupu na české území. Aby imigranti tento zákaz obešli, mění své pasy za nové, v nichž je pozměněno jejich jméno. Buď si oficiálně změní své příjmení za příjmení své manželky, nebo si koupí chybnou transkripci svého jména z azbuky do latinky.

3.2 Strategie zaměřené na pobyt v Česku

Uplácení policistů, podobně jako při překračování hranic, může být

¹ Pašování lidí či přechod „zelené hranice“ zde neuvádím, protože k těmto typům jednání nemám shromážděné poznatky. Domnívám se, že je Ukrajinci využívají ve srovnání s ostatními typy jen marginálně.

organizované nebo naopak individualizované. Organizované uplácení se například provádí na některých ubytovnách, kde se centrálně shromáždí potřebný finanční obnos, kterým se korumpují policisté kontrolující tato zařízení. Pomocí prostředníků lze za úplatu nakoupit i potřebné dokumenty, například povolení k trvalému pobytu². Z uvedených příkladů je zřejmé, že můžeme dále rozlišit uplácení podle účelu. Buď jím má být korumpován policista, který při kontrole dokladů zadrží neregulárního imigranta, nebo jím má být získán dokument legalizující pobyt.

Neregulární pobyt se týká kromě přistěhovalců bez platných dokumentů i cizinců, kteří překročili dobu platnosti vystavených dokumentů. V případě Ukrajinců je tento druhý typ jednání volen častěji než první. K tomuto jednání se imigranti uchylují z řady důvodů. Část z nich chce vědomě překročit povolenou lhůtu jen o několik měsíců, zároveň však již nepočítají s návratem do Česka, a nevdají jim tedy, budou-li po určité době policií odhaleni. Je pro ně neekonomické povolení k pobytu na tak krátkou dobu znovu obnovovat. Jiní imigranti se obávají, že při žádosti o povolení k pobytu neuspějí, případně že jim administrativní úkony zaberou příliš mnoho času. Pravděpodobnost zadržení se jim v takovém případě jeví jako „výhodnější“ riziko. Všechny tyto příklady jsou vědomou volbou. Chiswick tvrdí, že:

„(I)legální přistěhovalci si jsou plně vědomi svého ilegálního statutu. Jejich vstup do ilegálního statutu je zpravidla vědomý spíše než neúmyslný akt.“
(Chiswick 1988: 110)

Tento závěr ale v případě Ukrajinců v Česku neplatí, protože existují alespoň dva způsoby, jak se neregulární status stane původně nezáměrnou strategií. První souvisí s neznalostí spleťtých zákonů a lhůt, které je třeba při vyřízení žádostí o nová povolení dodržet. V těchto případech se jedná o

² V těchto případech je někdy obtížné rozlišit, zda byl úplatek dán kvůli tomu, aby bylo vyřízení žádosti „pojištěno“ či urychleno, nebo proto, že by imigrant pravděpodobně žádaný doklad nedostal s ohledem na nesplnění formálních požadavků.

individuální selhání. Druhá možnost souvisí s vnucenou ilegalitou pobytu. Někteří ukrajinští zprostředkovatelé práce (tzv. „klienti“) imigrantům potřebné dokumenty záměrně včas nezajistí, protože si chtějí imigranty k sobě připoutat (blíže o systému neformálního zprostředkování práce viz Černík (2005) a Nekorjak (2006)³. S podobným cílem také zadržují pasy. V případě ostrého konfliktu a (dobrovolného i nedobrovolného) odchodu od zprostředkovatele se imigrant ocitá bez dokumentů. V závislosti na konkrétní životní situaci pak někteří imigranti zvolí (alespoň dočasný) neregulární pobyt.

Kvazi-regulární pobyt se týká těch imigrantů, kteří splňují regulérnost pobytu pouze po formální stránce, z hlediska účelu zákona však předpisy obcházejí. To platí o strategii běžně označované jako švarcsystém, kterou využívají i čeští občané a kterou cizinci převzali. Švarcsystém se týká situace, kdy někteří vlastníci živnostenského listu ve skutečnosti pracují jako zaměstnanci. Z hlediska současných předpisů takový cizinec pobývá na území Česka neoprávněně, protože právě na základě živnostenského listu mu bylo vystaveno povolení k pobytu a vízum. Čeští a občané a část cizinců využívá švarcsystém především kvůli snížení daňových odvodů (viz Fassmann 2006). Cizinci ale mnohdy sledují i jiný cíl: jejich jednání je strategií, která se vyrovnává s ochranou českého pracovního trhu. Imigrant žádající o živnostenský list nepotřebuje pracovní povolení a nepodléhá tedy rozhodnutím úřadů práce, může volně měnit místo výkonu práce a pružněji měnit zaměstnavatele. Někteří cizinci se proto vzdávají hůře dostupného zaměstnaneckého postavení ve prospěch možnosti svobodnějšího přístupu a pohybu na pracovním trhu. Cílem regulačních opatření má být ochrana českých zaměstnanců před nezaměstnaností způsobenou přílivem levné pracovní síly ze zahraničí. Nezamýšleným důsledkem je neznámý počet neregulárně zaměstnaných imigrantů, kteří se pohybují po pracovním trhu

³ Tato strategie zprostředkovatelů nemusí být chápána jen jako nástroj vydírání. Je to i způsob ochrany investic, které zprostředkovatel do imigranta vložil a o něž by – v případě nečekaného odchodu imigranta – mohl přijít.

nekontrolovaně⁴.

V podobném smyslu jako živnostenské listy jsou využívána turistická víza: cizinec vstupuje do země v souladu se zákony, ale jeho pracovní pobyt je neregulární. Turistická víza umožňují imigrantům do Čech přicestovat na dobu tří měsíců, což těm, kteří mají zájem o sezónní práce nebo hledají cestu jak se vyhnout institutu pracovních povolení, postačuje.

Poslední významnou skupinou strategií zaměřených na zajištění kvazi-regulárního pobytu jsou ty, které využívají zákonů spravujících právo na rodinný život, respektive sloučení rodiny. Ty zprostředkují cizincům trvalý pobyt buď uzavřením sňatku s českým občanem nebo na základě uznání otcovství.

Počty cizinců, využívajících všechny zmíněné strategie, nejsou pochopitelně známy. Například nevíme, jaký je poměr skutečných živnostníků a kvazi-živnostníků, skutečných a fingovaných sňatků atd. Kvazi-regulární strategie by proto neměly stigmatizovat „otevřené přístupové kanály“ do České republiky en bloc. Spíše obrací naši pozornost k tomu, že i přes poměrně rozvinutou síť kontrolních institucí existují v právním řádu a v kontrolní mašinérii možnosti, jak je obcházet. Liberální státy, chtějí-li zůstat liberální, nemohou zavést taková opatření, která by zcela zabránila neregulární migraci.

Dále je z popisu neregulárních strategií imigrantů zřejmé, že jsou do nich aktivně zapojeni i občané Česka a není to tedy problém, který vytváří jen „ti druzí“. V neregulárních aktivitách imigrantů participují především zaměstnavatelé a státní zaměstnanci. Obě skupiny jsou na neregulární migraci zainteresovány. První skupina spíše čelí důsledkům restriktivní státní politiky, zatímco někteří aktéři z druhé skupiny (státní zaměstnanci) jsou na restrikcích imigrantů zainteresováni, protože jsou zdrojem jejich nelegitimních příjmů.

Poslední poznatek se vztahuje k tomu, že strategie zaměřené na pobyt jsou rozvinutější a početnější, než strategie zaměřené na přechod hranic. Z dat Policie

⁴ Na konci roku 2005 ze 60 tisíc ekonomicky aktivních Ukrajinců 35% vlastnilo živnostenská oprávnění (Cizinci v ČR 2006). Kolik z nich využívá strategii tzv. švarcsystému, to pochopitelně nevíme.

ČR vyplývá, že zdaleka největší počet neregulárně migrujících osob bývá zadržen ve vnitrozemí, zatímco při přechodu hranic je počet zadržených menší. I OECD zmiňuje, že pro evropské země (také díky přísným opatřením na hranicích EU) je nepovolené překročení hranic menším problémem než neregulární pobyt, který je většinou spojený s vypršením platnosti víza (Düvell 2006). To znamená, že existuje nesoulad mezi legálními možnostmi vstoupit do Česka a možnostmi v této zemi regulárně dlouhodobě pobývat a pracovat. Je tedy otázkou, zda nesoulad v realizaci státních politik v oblastech vstupu a pobytu cizinců výrazně nepřispívá k vytváření skupiny neregulárních imigrantů. Tento problém by si zasloužil samostatnou analýzu.

3.3 Tři osy napětí ovlivňující jednání imigrantů

Z rozhovorů s imigranty vyplývá, že aktéři při volbě neregulárních strategií řeší v zásadě tři základní dilemata: výhodné versus méně výhodné, dostupné versus hůře dostupné, legální versus legitimní.

Výhodné vs. méně výhodné

Regulární status imigrantovi nabízí možnost zapojit se do ekonomiky za určitých formálně garantovaných podmínek platných i pro české občany. Zároveň mu ale část statusu zaměstnance odpírá: je podřízen dohledu úřadů práce, jeho pohyb po pracovním trhu není volný a tedy dostatečně pružný. Regulace práce cizinců zatěžuje jak imigranty, tak zaměstnavatele, kteří do regulárního najímání cizinců musí také investovat finanční prostředky a čas. Regulární status tedy postihuje obě strany kontraktu. Pobídky k překročení zákona vychází proto i ze zájmů zaměstnavatelů, což je v případě pracovní migrace dost podstatný faktor.

Dostupné vs. hůře dostupné

Získat regulární status se přistěhovalcům může jevit jako obtížné. Souvisí to především s časovou náročností spojenou s vyřizováním dokumentů, s jazykovou bariérou a s nejistotou výsledku – zejména při obstarávání víz. To motivuje imigranty k volbě alternativ, jež vyhodnotí jako dostupnější. Řadu problémů lze obejít využitím služeb ukrajinských zprostředkovatelů práce. Ti čelí v principu

stejným problémům, ale jako experti a placení profesionálové mají odzkoušené rutinizované postupy, jak je řešit. Instrukce zprostředkovatelství, která vznikla jako odpověď na obtížnou dostupnost českého pracovního trhu, tak zvyšuje úspěšnost neregulérních strategií.

Legální vs. legitimní

Schuck (2000) označuje neregulární migraci za tzv. „zločin bez obětí“. Zákon stanovuje sankce proti neregulárnímu pobytu: jedná se však o provinění vycházející z porušení právní normy a konkrétní oběť najdeme těžko. Protože takovýto typ protiprávního jednání nemá přímé oběti, je pro aktéry snazší formální normy porušit zvláště, je-li jejich cílem legitimní úsilí o získání prostředků k živobytí.

Schuck vyvozuje ještě další dva závěry. Zaprvé, protože neexistují přímé oběti spojené s neregulární migrací, je obtížné neregulární imigranty stíhat - kde nejsou oběti, nejsou žalobci. Svědci porušení zákona – zaměstnavatelé - bývají v tomto případě zároveň těmi, kdo z toho mají prospěch nebo se přímo na porušování zákona podílejí. Kvůli tomu stát musí přijmout aktivní metody indikace porušování zákona, tudíž musí investovat i určité nemalé finanční náklady. Zadruhé, potírání neregulární migrace nastoluje řadu etických dilemat. Nejenže je obtížné stíhat neregulární migraci, když neexistují konkrétní oběti, ale jako oběť může být nakonec vnímán samotný imigrant. Porušuje formální pravidla, ale není morálně odsouzeníhodný, protože jeho motivy jsou lidsky pochopitelné. Stíhání imigrantů nastoluje otázku legitimacy sankcí, protože důsledky potrestání mohou být vnímány jako nepřiměřené ve vztahu ke společenské nebezpečnosti takového činu. Podle Schucka existenci tohoto rozporu potvrzují aktivity nevládních organizací, ale i jednání zaměstnanců institucí, které mohou neregulární migraci sankcionovat. I v Česku konkrétní státní zaměstnanci nepostupují vždy striktně podle zákona zaujímají k neregulárním imigrantům shovívavé stanovisko.

4. REGULACE MIGRACE A NĚKTERÉ JEJÍ NEZAMÝŠLENÉ DŮSLEDKY

Zavádění restrikcí se zdá být logickým opatřením, jak omezit neregulární migraci. Nicméně se ukazuje, že restrikce vytváří řadu nezamýšlených důsledků a konečný dopad je přinejmenším diskutabilní. Spojené státy jsou zemí, která je s migrací neoddělitelně spojena a v diskutované problematice je zdrojem bohatého empirického materiálu. Ten může sloužit jako vodítko pro studium migrace a s ní spojených jevů i u nás, přestože je třeba mít na paměti, že obecné podmínky v obou zemích nejsou totožné.

Restriktivní opatření jsou poměrně nákladná, protože samotná nařízení bez aktivních opatření cílených k jejich prosazení postrádají smysl. Ani tak bohatá země jako USA ale není schopna vynutit si plné respektování všech zákonů, proto byla aktivně prosazovaná restriktivní politika cílena do konkrétních oblastí (např. Chiswick 1988). Nejpočetnější skupinou neregulérních imigrantů jsou ve Spojených státech Mexičané, kteří ve velkých počtech nelegálně překračují hranice. Proto bylo od osmdesátých let prosazováno posílení kontrol na mexicko - americké hranici (Hanson, Spilimbergo 1999). To ale přineslo řadu nezamýšlených důsledků. Zostřená kontrola hranic zvýšila riziko odhalení, čímž stouply ceny placených převaděčů a s nimi se prodloužila i doba nutná k vyděláním potřebných peněz. Zvýšené riziko také snížilo ochotu imigrantů cyklicky cestovat mezi rodinou v Mexiku a prací v USA. Imigranti proto raději v USA zůstávají delší dobu, nebo připraví podmínky pro příchod členů své rodiny do Spojených států. Namísto zamezení neregulérního vstupu omezila přísná kontrola hranic spíše návraty neregulérních imigrantů a přispěla tak k růstu jejich počtu v USA (Massey a Bartley (2005: 479). V českém kontextu bude jistě zajímavé sledovat, jaké změny přinese vstup Česka do schengenského prostoru.

Kromě restrikcí zaměřených na pohyb imigrantů se jako další možnost řešící palčivý problém neregulární migrace ve Spojených státech jevila důsledná kontrola a postihování zaměstnavatelů. Opatření byla do praxe zavedena po roce 1986, ale tažení proti zaměstnavatelům nic převratného nepřineslo: ty firmy změnilly své strategie a přestaly najímat imigranty přímo. Podnikatelé začali

rekrutovat zájemce o práci zprostředkovaně, na základě systému subdodávek. Tím přenesli zodpovědnost na subdodavatelské firmy vlastněné cizinci. Jako nezamýšlený důsledek restrikcí se systém subdodávek obecně rozšířil a stal se běžným způsobem najímání imigrantů zejména v zemědělství a ve stavebnictví bez ohledu na regulérnost pobytového statusu imigrantů. Tato změna měla i vliv na výši příjmů neregulérních imigrantů, neboť část výtěžku musí zaplatit zprostředkovatelům (Massey, Bartley 2005: 472-473). Massey a Bartley uvádí pouze tuto příčinu snížení příjmů, ale domnívám se, že lze vzít v úvahu ještě další okolnost. V systému subdodávek je pro podnikatele ilegální či legální status imigranta indiferentní. Tudíž se virtuálně zvětšuje skupina vhodných zaměstnanců, které podnikatel může (bez rizika) najímat, a tak se zostřuje konkurence, která stlačuje mzdy dolů. V Česku je subkontraktování ukrajinských imigrantů už zavedenou strategií, proto je otázkou, nakolik by zavedení důsledných kontrol podnikatelů přineslo zamýšlené změny.

I přes komplexnost opatření proti neregulární migraci jak v USA, tak v Evropě počet neregulérních imigrantů neustále roste. Schuck (2000) to přičítá nejen zvyšujícímu se absolutnímu počtu imigrantů, ale i imigrantským sítím a institucím, které se postupně vytvořily. Tyto sítě přistěhovalcům asistují, čímž se zvyšuje úspěšnost neregulérních strategií a snižuje jejich případné odhalení. V případě Ukrajinců a Vietnamců je zřejmé, že i tyto skupiny v Česku vybudovaly své instituce a sítě, které usnadňují překonávání restrikcí regulujících mezinárodní migraci (Nekorjak 2006, Nekorjak a Hofírek 2007). V tomto ohledu je tedy Česká republika již v podobné situaci, jako země majících delší zkušenosti s neregulární migrací – fáze, kdy instituce imigrantů teprve vnikaly, byly slabé a méně rozvinuté, už skončila.

Lze tedy říci, že restrikce jako opatření proti neregulární migraci nefungují a tedy postrádají smysl? Nebo naopak: že bez nich by se situace ještě více zhoršila? Obě varianty jsou stejně spekulativní a nelze tedy dát jednoznačnou odpověď. Můžeme ale říct, že restrikce problém neregulární migrace nedokáže uspokojivě vyřešit a také přináší jisté nezamýšlené důsledky. Kromě toho je zřejmé, že neregulární migrace je strukturální součástí (nejen) našich

demokratických tržních společností, podobně jako například nezaměstnanost či kriminalita. Při takto rozdaných kartách je to problém, který nemá definitivní řešení. Tyto dva závěry by neměly legitimizovat fatalismus, ale naopak stimulovat debatu o neregulární migraci a upozornit na známá úskalí spojená s její (politickou) regulací. Realistická imigrační politika hledá cesty, jak při sledování politických cílů zároveň zbytečně nezatlačovat imigranty do neregulérních pozic, aby pak neřešila problémy, na jejichž vytváření se sama podílí.

O AUTOROVI

Michal Nekorjak (1976) je výzkumným pracovníkem Institutu pro výzkum integrace a reprodukce společnosti na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity. Vystudoval sociologii na téže fakultě, kde v současné době dokončuje postgraduální studium. Zabývá se problematikou sociální exkluze a mezinárodní migrací.

LITERATURA

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Düvell, F. 2006. Irregular Migration: a Global, Historical and Economic Perspective. In Düvell, F. *Illegal Immigration in Europe: Beyond Control*. Houndmills, New York: Palgrave MacMillan, s. 14 – 34.

Cizinci v České republice. 2006. Praha: Český statistický úřad.

Černík, J. 2005. Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku. Migraceonline.cz [cit. 14. 1. 2005]. Dostupné na www.migraceonline.cz.

Chiswick, Barry, M, 1988. „Illegal Immigration and Immigration Control.“ *The Journal of Economic Perspectives*, vol 2., č. 3, s. 101-115.

Engbersen, Godfried. 2001. „The Unanticipated Consequences of Panopticon Europe: Residence Strategies of Illegal Immigrants“. In Virginie Guiraudon, Christian Joppke (eds.) *Controlling a New Migration World*. Londen; Routledge, s. 222-246.

Espenshade, Thomas, J. 1995. „Unauthorized Immigration to the United States.“ *Annual Review of Sociology*, vol. 21, s. 195-216.

Fassmann, Martin. 2006. *Stínová ekonomika III: práce na černo a boj proti stínové ekonomice*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.

Glytsos, Nicholas, P. 2005. „Stepping from Illegality to Legality and Advancing towards Integration: The Case of Immigrants in Greece.“ *International Migration Review*, vol. 39, č. 4, s. 819-840.

Hanson, Gordon H., Antonio Spilimbergo. 1999. „Illegal Immigration, Border Enforcement and Relative Wages: Evidence from Apprehensions at the U.S.-Mexico Border.“ *The American Economic Review*, vol. 89, č. 5, p. 1337-1357.

Heckmann, Friedrich. 2004. „Illegal Migration: What Can We Know and what Can We Explain? The Case of Germany.“ *International Migration Review*, vol. 38, č. 3, s. 1103-1125.

Keryk, M. 2004. „Labour Migrant: Our Savior or Betrayer? Ukrainian Discussions Concerning Labour Migration.“ Migraceonline.cz [cit. 31. 10. 2004]. Dostupné na www.migraceonline.cz.

Labor Migration Assessment for the WNIS Region. 2006. Kiev: International Organization for Migration.

Mareš, P. 1998. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Brno: Sociologické nakladatelství.

Massey, Douglas, S., Chiara Capoferro. 2004. „Measuring Undocumented Migration.“ *International Migration Review*, vol. 38, č. 3, s. 1075-1102.

Massey, Douglas, S., Katherine Bartley. 2005. „The Changing Legal Status Distribution of Immigrants: A Caution.“ *International Migration Review*, vol. 39, č. 2, s. 1103-1125.

Nekorjak, Michal. 2006. „Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky.“ *Sociální studia*, č. 1, s. 89-109.

Nekorjak, Michal, Hofírek, Ondřej. 2007. „Vietnamská imigrantská ekonomika.“ (rukopis).

IOM. 2003. Reintegrace odmítnutých žadatelů o azyl a ilegálních migrantů vracejících se dobrovolně do Gruzie – prevence opětovné nelegální migrace a stabilizace potencionálních migrantů. IOM [cit. 10. 4. 2007]. Dostupné na www.iom.cz/projekty-detail.shtml?x=1348607.

Piore, M. J. 1979. *Birds of Passage. Migrant Labour in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schuck, Peter, H. 2000. „Law and the Study of Migration.“ In Caroline B. Brettell, James F. Hollyfield (eds.) *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York: Routledge, s. 187-205.

Wacquant, Loic. (2002) Pierre Bourdieu. *Biograf* (27): 46 odst. Dostupné na: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v2707>

Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2003. 2004. Praha: Úřad vlády ČR: Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny.

IVRIS WORKING PAPERS

ÚVAHY NAD NEREGULÁRNÍ MIGRACÍ SE ZAMĚŘENÍM NA UKRAJINSKOU MIGRACI V ČESKU

Michal Nekorjak

Edice IWP číslo 07/02

Redakce

Tomáš Katrňák - šéfredaktor
Barbora Vacková – výkonná redaktorka
Petr Kouřil
Ondřej Hofírek
Jan Konečný - webmaster

Redakční rada

Radim Marada
Petr Mareš
Ivo Možný
Tomáš Sirovátka

Vydavatel

FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

Kontakt

wpivris@fss.muni.cz
